INSCRIPŢIILE LATINE DESCOPERITE ÎN IUGOSLAVIA
În legătură cu un nou *corpus* epigrafic (1960—1970)

DE

I. I. RUSSU

După apariţia ultimului volum-parte din *Corpus Inscriptionum Latinarum*, III (cu materialul din sud-estul Europei romane, încheiat la 1902), sporind masiv, peste tot, pe alocuri în proporţii impresionante, materialul epigrafic descoperit în fostele provincii imperiale, s-a impus mereu mai insistent necesitatea de a regrupa în culegeri zonale inscripţiile nou ieşite la iveală (publicate prin diverse organe şi reviste, în locuri şi condiţii variate, risipite în muzee ori prin localităţi urbane şi rurale, sau inedite, unele din cele publicate anterior fiind emendate) spre a le face mai uşor accesibile şi utile cercetării epigrafice şi în general istorice. De aproape opt decenii şi mai ales după al doilea război mondial, epigrafiştii din diferite ţări au căutat modalităţi cît mai potrivite şi practice pentru a realiza culegeri de inscripţii din teritoriul ţării lor, ale căror hotare nu se încadrează nicăieri, necorespunzînd integral (în afară de Britannia — Anglia) cu cele ale vreunei provincii romane; de aceea, a prevalat principiul prezentării materialului în cadrul graniţelor naţionale din epoca modernă, căci încercările de a continua prin suplimentare sau de a reedita integral CIL, pe provincii romane, la nivelul cantităţii de materiale existente actualmente, nu par să aibă deocamdată şanse reale de reuşită, în primul rînd din cauză că sistemul de prezentare a inscripţiilor în CIL este depăşit, ineficient (fără ilustrare, nici indicaţii tehnice, comentarii etc.). În consecinţă, colectivele din diferite ţări au început elaborarea de culegeri „naţionale", indiferent de limitele provinciale antice. Prima asemenea culegere a fost excelentul *corpus* al Inscripţiilor Bavariei de F. Vollmer (1915).

Cu toată nepotrivirea graniţelor statele antice şi moderne, la noi s-a putut realiza un *corpus* epigrafic unitar şi integral pentru o provincie antică ce nu se află între graniţele unei singure ţări moderne: *Dacia*, din care colţul sud-vestic este în Iugoslavia, dar printr-o corectă şi fructuoasă colaborare cu epigrafiştii din Belgrad (în primul rînd M. Dušanić), s-a realizat un volum din IDR, III/1 (1977) cuprinzînd materialul epigrafic al teritoriului dintre Dunăre, Tisa şi Mureş, asigurînd un *corpus* unitar care, începînd din Pancevo urmează să continue pînă la Argeş, Oituz, Sovata, Năsăud, Munţii Meseş, Brad, la Mureşul de Jos — la vest de *Micia*. Spre a rămîne în sud-estul Europei, trebuie menţionat că în R.P. Ungaria s-a iniţiat colecţia epigrafică a părţilor din cele două Pannonii cuprinse în teritoriul maghiar (*Die römischen Inschriften Ungarns*, 1972, 1976 sqq., de L. Barkóczi — A. Mócsy); R.P. Bulgaria a realizat un superb

S C I V A. tomul 32, nr. 1, Bucureşti, ianuarie—martie 1981, p. 111—119

https://biblioteca-digitala.ro

corpus al inscripţiilor greceşti şi bilingve (G. Mihailov, 1956—1966) şi pregăteşte unul cu textele latine; în Iugoslavia a început între cele două războaie publicarea întregului material epigrafic al ţării, dar a apărut numai un volum îngrijit de V. Hoffiller şi B. Saria (1937) cu excelentă ilustrare, în limba germană; sistem la care s-a renunţat, din păcate, iar firul muncii de editare a unui *corpus* la nivelul ţării întregi a fost reluat după un deceniu de eminenţii epigrafişti şi latinişti sloveni A. şi J. Šašel, care în 1963 au realizat un volum cu materialul descoperit între anii 1940—1960: *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* analizat critic în revista noastră (SCIV, 25, 1964, 1, p. 153—157), continuat prin al doilea volum pentru alt deceniu: Anna et Jaro Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1978 (Situla. Razprave Narodnoga Muzeja v Ljubljani. Dissertationes Musei Nationalis Labacensis, 19; 242 p., nr. 452—1 222), ce va fi analizat în paginile următoare.

De remarcat mai întîi că excelenta operă realizată de A. şi J. Šašel nu este deplin concordantă cu primul atribut din titlu „Latinae", căci a trebuit (în chip firesc, necesar) să includă şi piesele în limbă şi cu litere greceşti (nr. 467, 495, 524, 530, 927), fapt ce nu are nimic grav: discordanţa formală putea fi evitată de autori eventual prin adoptarea în titlu a unui termen ca „Romanae (Antiquae)" în loc de „Latinae". Dar volumul din 1978 este, din păcate, consecvent în continuare (ca şi în 1963) cu indicaţia „editae sunt", oferind adică integral textul antic numai la piesele publicate, criteriu ce nu poate fi aprobat de cercetători (cum s-a arătat în 1964, SCIV, 25, 1, p. 154—155): este firesc şi necesar ca un „corpus" epigrafic naţional (al unei ţări ca stat unitar) să redea integral, nu numai să „semnaleze" ca un simplu inventar, materialul cunoscut sau identificat la data apariţiei culegerii: numeroasele exemple (cîteva citate mai jos) arată că munca bibliografică dîrză, susţinută, competentă în birou şi biblioteci din R.S.F. Iugoslavia şi chiar din afară nu a fost dublată şi completată de importanţa şi absolut necesara ieşire pe teren în localităţile urbane şi rurale, ca şi la muzee, peste tot, unde să fie văzut şi revizuit riguros, integral, materialul epigrafic publicat ori inedit, uneori numai menţionat în treacăt de vreun autor iugoslav sau extern („mentionem facit"; „nondum publici iuris..."). Un caz tipic de ignorarea sau ocolirea şi uitarea unor inscripţii din ţară este cel luat la întîmplare, din propria experienţă: cu ocazia unei periegheze în 1963 (împreună cu prof. Gh. Ştefan), am observat în expoziţia Muzeului istoric din Lescovaţ (Leskovac, Serbia, la sud de Niş) cîteva inscripţii antice, între ele un altar votiv descoperit la 1950 în satul Leţe şi o lespede funerară fragment descoperit la 1953 în satul Mala Kopaşniţa ş.a. Amabilul director al muzeului ne-a permis şi chiar invitat nu numai să ne copiem textele „inedite", dar şi să facem fotografii după ele. Dacă faţă de străini era atît de generos, nu e probabil că, la cerere, el ar fi fost mai puţin darnic faţă de compatrioţii sloveni autori ai unui *corpus* epigrafic naţional (piesele „inedite" din Muzeul Leskovaţ sînt publicate în *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, IV, 1979, nr. 110, 112 şi 116, de P. Petrović). S-ar putea însă ca oamenii să nu fie peste tot la fel de amabili şi generoşi ca cei din Lescovaţ; oricum,

https://biblioteca-digitala.ro

este regretabil că în alte părți descoperirile arheologice și epigrafice pot să constituie după ani și chiar decenii o „rezervație" ori... monopol al proprietarilor sau norocoșilor descoperitori care uneori (probabil mai mult dintr-un complex al insuficienței profesionale și indolenței decît din dragoste pentru arheologie și istorie) se complac în a ține „la secret" aproape ca bunuri personale documente istorice de larg interes științific (situații similare în alte țări, de ex. G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, IV, Sofia, 1966, p. 6; parțial și la noi: SCIVA, 31, 1980, p. 107; AIIA, 23, 1980, p. 375—376). Dacă epigrafiștii iugoslavi A. și J. Šašel nu erau în măsură să controleze ori măcar să procure facsimile după inscripții descoperite în urmă cu ani (uneori cu 10—15 sau 25) lăsîndu-le să rămînă ascunse, necunoscute epigrafiștilor, cum își imaginează dînșii că atare muncă indispensabilă ar putea să fie făcută de cineva din străinătate?

În teritoriul federației iugoslave se cuprind părți mai mari sau mici din 9 diferite provincii romane: în centru Dalmatia, la est Macedonia, Thracia și Moesia Superior, la nord Dacia [nescrisă pe hartă cu numele de A.-J.Š.], inclusiv zona „barbară" dintre Dunăre și Tisa, nenumită, „Bacska" din evul mediu, Pannonia Inferior, Pannonia Superior, Noricum la nord-vest și din Italia o parte din „Regio X". Materialul lor epigrafic este ordonat în succesiunea topografică începînd din est spre nord și vest, totul notat pe o hartă schematică indicînd „Loca ubi inscriptiones repertae sunt" (1979), cu trei feluri de granițe: I. ale țării, II. ale republicilor federale, III. ale provinciilor romane antice, limite ce se întretaie, se completează și suprapun, iar localitatea respectivă e marcată prin cifra (cifrele) de ordine ale pieselor epigrafice din repertoriu; sistem ingenios, original, facilitînd utilizarea hărții într-o privire sinoptică rapidă asupra țării întregi, a provinciilor antice și a celor moderne. Se obține astfel o clară cunoaștere topografic-arheologică și a răspîndirii materialului epigrafic (mai numeros la Adriatica, în văile marilor cursuri de apă, mai rare în zonele de munte și dealuri, lucru firesc, ca în oricare provincie), și astfel a pătrunderii limbii latine și a culturii romano-mediteraneene, a romanității.

O altă lacună deopotrivă regretabilă în cele două volume realizate în 1963 și 1978 de A. și J. Šašel este (față de volumul Hoffiller — Saria din 1937, ca și față de noul *corpus* epigrafic maghiar R.I.U., ori de cel românesc I.D.R. etc., iar în urmă de belgrădeni, cu Moesia Superior) e lipsa oricărei ilustrații a pieselor antice prin fotografii sau desene, a căror utilitate și necesitate pentru lectura textului și cunoașterea aspectului paleografic, arheologic, gliptic-artistic etc. sînt de importanță cardinală, just înțeleasă și aplicată de editorii inscripțiilor Moesiei Superior la Belgrad (*Inscriptions de la Mésie Supérieure*, I. *Singidunum et le Nord-Ouest de la Province*, de M. Mirković — S. Dušanić, 1976 [v. prezentarea-recenzie din SCIVA, 29, 1978, p. 459—462]; IV. *Naissus — Remesiana — Horreum Margi*, de P. Petrović, 1979). În schimb însă, sistemul descrierii și prezentării pieselor epigrafice cu lemma adoptate de Šašel în 1963 și 1978 este cel mai potrivit din punct de vedere tehnic, cu indicarea tuturor datelor necesare, în haina unui admirabil instrument de expresie ce este limba latină (clară, simplă, elegantă) în care au fost redactate volumele, oferind un excepțional avantaj și o notă de superioritate netă

https://biblioteca-digitala.ro

faţă de celelalte culegeri naţionale epigrafice din ultimele decenii; astfel, opera slovenilor Šašel devine uşor accesibilă cercetătorilor pe toate meridianele prin mijlocul „universal" de expresie şi comunicare în imperiul Romei, în Europa evului mediu ca şi în colectivitatea savantă din zilele noastre a celor ce cultivă ştiinţele istorice îndeosebi privind antichitatea clasică şi umanismul.

Marele merit al epigrafiştilor sloveni este de a fi realizat — prin muncă dîrză susţinută pe competenţă şi erudiţie de prim rang — un repertoriu-instrument amplu, dacă nu apare tocmai complet şi exhaustiv al materialului epigrafic din întreaga ţară apărut în interval de trei decenii (1940—1970), excelent mijloc de informare şi referinţă, chiar parţială (prin lipsa textelor ce nu ar fi încă „publici iuris...") privind organizarea provincială, armata, populaţia şi antroponimia, toponimia şi viaţa economică locală şi a unor aspecte din alte zone ale împărăţiei romane. Cum e firesc, de aşteptat şi aproape general, orice lucrare documentară (culegere, *corpus*) are lacune sau erori ce reclamă îndreptări şi îmbunătăţiri, expuse pe scurt şi desigur incomplet în paginile ce urmează.

La început, între abrevieri (signorum et notarum explicatio, p. 9—11) se observă unele goluri şi inconsecvenţe de autori şi de „titluri": opere abreviate cu nume şi sigle ce însă nu se aplică efectiv şi consecvent în text; acolo se citează prescurtări şi unii autori uitaţi la p. 9—11: AEM din Viena este citat integral (p. 22); CIMRM de Vermaseren „Corpus inscriptionum monumentorumque religionis Mithriacae", dar la p. 11 e „Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae" a doua versiune este cea reală, citată apoi astfel integral; JOeAI „Jahreshefte des Oesterreichischen Arch. Instituts" apare la p. 35 şi 55 citat întreg, apoi abreviat p. 64, 72, 190; la fel cu cartea lui A. Mayer abreviat, dar citat întreg p. 94, 95; Wagner „Die Dislokation..." p. 29; L. Zotović p. 28, 29, 54 etc. În asemenea „aplicare" efectivă în text a abrevierilor la ce mai sînt bune acestea? La p. 8 „J. J. Wilkes, *Dalmatia* (1969)" şi p. 128, iar la p. 11 „J. J. Wilkes, *Dalmatia* (1974)", de fapt cartea a apărut în 1970. Lista de abrevieri are şi alte lacune, ca „EE" citat la p. 162, „Mihăescu" citat de vreo două ori ş.a. În bibliografia şi textul volumului nu este citat mai nimic din bibliografia românească privind Dalmatia şi pe illyri, ca monografia *Gli Italici nella provincia Dalmatia*, de C. Daicoviciu, în EDR, 5, 1928—1930, p. 57—123, nici cartea subsemnatului *Illirii. Istoria şi cultura, limba şi romanizarea*, Bucureşti, 1969 ş.a.

În analiza sumară făcută în ordinea numerică a pieselor epigrafice din cadrul provinciilor cuprinse (parţial) între hotarele iugoslave, se impun unele scurte observaţii sau rectificări necesare, evidente sau probabile.

MACEDONIA, nr 452—458, din care remarcabilă e **454** placă funerară de marmură, bilingvă (latină şi greacă, descoperită în 1935) făcută în viaţă sie-şi de traco-romanul *Iulius Teres* fost centurion în *Cohors I Flavia Bessorum* şi soţiei *Valeria Artemin* — (Artemo), un text de mare valoare documentară mai ales sub aspectul antroponimiei în cadrul procesului de romanizare a provinciaiilor, pentru situaţia militarilor; în versiunea greacă de remarcat apelativul HPOEION „mausoleu", termen lexical uitat de autori din Indices. **455** „fragmentum lapidis inscripti. În fragmento « deorum Dasaretarum » mentio fit" dar nu se dă textul complet al valoroasei dedicaţii unor divinităţi illyre nou apărute în documentare (ele nici nu figurează în indicele volumului), **456** „ara. B. Aleksova (1959) mentionem facit inscriptionis *Poseidoni, Nymphis, Erigoni* dedicatae (Cepigovo)..."; dar un atît de important document epigrafic cu excepţionale „noutăţi" nu a putut fi detectat şi publicat integral în 1978 de iugoslavi? **457** „lapis sepulcralis...

https://biblioteca-digitala.ro

Mucacenthus Dizae f. ex vico Lalohon[ae?] — fecit uxor Iris D(izae) f. (etc.)" cu comentariul echivoc „1.2 nomina Thracica in Macedonia rarissima": să fie rare în Macedonia cele două antroponime trace *Mucacenthus* și *Diza* (?) ,ori în general numele trace (care de fapt sînt foarte numeroase în estul provinciei Macedonia romană, mai mult decît cele illyre).

THRACIA, nr 459—460, o placă de clădire cu menționarea localității *Bargala*, trace (în sec. IV e. n.) și o diplomă militară din a. 222 dată traco-romanului C. Aurelius Valens din Serdica (Sofia).

MOESIA SUPERIOR, nr 461 — 593 A, **463** e regretabilă lipsa unei fotografii a piesei din care s-ar putea eventual corecta și elucida lectura localității INAQUIESE neclară. **465** de remarcat forma vulgară *ex votu* în loc de *ex. voto*, **468** celebra placă de marmură cu „derivato flumine tutam Danuvi navigationem fecit" de către împăratul Ulpius Tralanus la a. 101 este publicată de cinci ori ca și în *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji* de P. Petrović, Belgrad, 1975, p. 144, nr. 46, pl. XVI foto; la comentariul lui Šašel „a. 103 pons in Danuvio factus est (cf. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, 1892, 45" trebuia citat cel puțin monografia lui D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 53—153 (versiunea franceză: *Les ponts romains du Bas-Danube*, București, 1974, p. 47—134). **469** de valoare excepțională altar votiv descoperit în a. 1962 *Genio sancto pa[t(erno)] Daciarum* pus de un centurion din legiune (foarte probabil din Dacia) a fost datat de M. Mirković, „inter 118 et 125 (quo anno Daciae tres constitutae sunt) positam esse putat, sed nobis potius alteri parti saec. 2. tribuenda esse videtur"; aici evident că Šašel-i au dreptate, dacă nu cumva piesa era din prima jumătate a veacului al III-lea; dar ce nu știu nici Mirković, nici Šašel-i este că Dacia a fost împărțită în două districte între a. 118/119 și 120, iar între 120 și 123 în trei (la 123, 10 august apare documentată existența Daciei Porolissensis). **470** „A. C.—Kuzmanović tituli in vico Tekija prope balneas rep. mentionem facit" este iarăși o simplă semnalare ce lasă oricui regretul că după un deceniu nici Kuzmanovici, dar nici Šašel-i nu s-au învrednicit să dea lumii măcar textul epigrafei. **471** aceeași situație cu inscripția „in vase aéneo exaratae", descoperită la a. 1969, în săpături subvenționate de stat, ale căror rezultate nu pot fi deci ținute ca rezervație personală de cei care au făcut săpătura. **474** stelă funerară a unei familii de *Ulpii*, din care ultimul *M. Ulpius Serulenus* are un cognomen „nou", poate illyro-sau traco-roman de formă incertă, greu de stabilit definitiv în lipsa fotografiei *(Gerulenus?)*, **475** epitaf cu text fragmentar, cognomen-ul titularului *M. Ulp.* [. . .] *clu[s* . . .] ar putea fi stabilit numai după fotografie indicînd numărul literelor înainte de . . .CLV ., [*Pro*]*clu*[*s*] ori [*Patro*]*clu*[*s*] (?). **478** „ara inventa est; V. Kondić mentione tantum facta"; **479** „fragmentum diplomatis militaris, rep. 1969, cum castellum ad vicum Cezava situm effoderetur. . . .Anno 1978 publici iuris nondum factum est"; poate-se ține ascuns timp de un deceniu un document de importanța unei diplome militare romane (?). Caz identic **481** „inscriptio votiva, Iovi dedicata ab vexillario leg. VII" care „memoratur a V. Kondić", **485** epitaf a trei militari: numele primului și al celui de al doilea la cazul dativ, al treilea nominativ care „h(ic) p(ositi) s(unt)", al treilea fiind probabil în viață — nu i se indică vîrsta — cînd s-a pus epitaful. **487** în comentar se citează „cf. Mihaescu 103 et 73" la fel nr. 539, fără a se da titlul lucrării, care este H. Mihăescu *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, carte apărută în ed. a II-a, în versiune franceză (1978). **500** tegula. **499** „lucerna aenea Termogenes", **509** epitaf, *Titi Aeli Gridis* — cognomen „nou" *Gridis* cu lectură totuși nu absolut certă, ce ar trebui controlată măcar după fotografie. **520—523** patru piese semnalate de unii autori, dedicații lui Iupiter Optimus Maximus, una cu epitetul *Melcid)* sau antroponim al căror text ar fi de dorit să fie cunoscut. **524** inscripție greacă pusă lui Zeus EZZAEN- (dubla consoană trebuie citită mai curînd *z* decît *x* grec) e tracic localnic din Moesia Superior, nu de prin Asia Mică (nu precum consideră Šašel „deus fortasse Aizanensium, incolarum oppidi in confinio Phrygiae et Bithyniae siti", **525** „ara nondum publici iuris facta, quam E. Čerškov (1969) memorat. Aram *Gaudens Liviae servus* dedicavit *deabus sacrum virgines* (!) ut Č. scribit"; atare citate nu satisfac firește pe epigrafiștii exigenți, fiind necesar cel puțin textul integral dacă nu imaginea fotografică a altarului votiv. **527** inscripție de clădire la Ulpiana (Lipljan, în Dardania), pasajul „. . .*et Aeliani Ulpia Cassa eius*" apare echivoc: *Cassa* este aici cognomen roman fie *Cass(i)a*, fie *Casta* (?). **528—530** se menționează trei sau mai multe inscripții citate de autori, dar nu se dă nici un text (în afară de o „Tata Silvani f."), **528** „stele in qua gens *Aelia* memoratur; A. Mócsy (1970) eam Ulpianae inventam esse scribit", dar dacă Mócsy din Budapesta a văzut inscripția, indigenii Šašel (nelipsiți la Congrese internaționale, ajungînd chiar și „in instituto Princetoniensi" din America, p. 8) nu au găsit mijloace pecuniare mult mai modeste să facă cercetări la Lipljan. **534** în stela funerară pusă de *Septimius Dassius veter. co(h)ortis primae Montanorum et Aelia Na(n)ea coniux eius et Ael(iae) Celsinae qu(a)e vixit annis XXV filiabus pientissimis et sibi vivi faciendum curarunt et Annio Timenti adfini nostro* e de relevat scrierea la început a numelui părinților care pun epitaful celor două fete cu gentili-

https://biblioteca-digitala.ro

chiul nu al tatălui *Septimius*, ci al mamei lor *Aelia* pe care îl avea înainte de căsătoria ei cu illyrul *Dassius* (încetățenit de împăratul Septimius Severus pe la a. 200), cînd *Aelia Nanea* era cetățeană romană cu gentiliciu Aelia din familia sa, primit din partea vreunui împărat Aelius; „ruda" lor (adfinis) *Annius Timens* (dativ *Timenti)* are cognomen illyric: *Temaius, Temans*, romanizat în latină prin identificarea cu verbul lat. *timere*, la participiu, „temătorul". Primul editor, „A. Čerškov priori parti saec. II assignatur, sed nobis ad tertium saec. pertinere videtur", desigur că slovenii Šašel au dreptate, căci gentilicilul *Septimius* al veteranului nu poate fi înainte de anul 193. **543** epitaf „*Sempronio Pino et Lupo filiis*" primul fiu are cognomen illyric *Pinus*, varianta lui *Pinnes*. **547** epitaf al unei familii de traci „peregrini" cu nume „naționale": *Mesta Didaye Sit(a)e f(ilis) vixit anni(s) XX, Lucius Dicconis f. coniux et Dida Sit(a)e pater et Mescenia mater et Sita Mesti avius et Mania avia . . .*", din teritoriul orașului Scupi (Skoplie) ce era prevalent tracic în epoca romană. **559** „*vicus Cavadinus* — id est in planitie Kavgallja — collocandus est vicus Cavadinus (nomen Kavgallja fortasse aliquo modo coniunctum est cum nomine vici antiqui)", puțin probabil ca între toponimul antic *Cavadinus* (trac, sau mai curînd illyric) și slavul (-turcesc?) Kavgallja să existe vreo legătură de continuitate sau derivare etimologică. **561** grăitoare și foarte rară apare confesiunea unui ostaș din legiunea IV Flavia pe epitaful soției sale *manu mea scripsi;* aici ar fi fost binevenit ca Šašel să ne dea putința de a vedea în vreo fotogramă stilul în care „a scris cu propria sa mînă pe lespedea funerară", dar nu ne-au dat-o. **565** „titulus marmoreus, rep. a. 1928 . . . M. Jovanović (1964) mentione tantum facta" este un record de răbdare și așteptare, ca după o jumătate de veac inscripția să poată fi lăsată prin simpla „mentio" care nu servește arheologilor și epigrafiștilor la nimic; unde să fie piesa, care e textul ei? **571** „Fl. Bitho ad(lutori) coh. II Aur. Dar(danorum) . . ." este un militar cu cognomen tipic tracic, care dacă ar fi fost recrutat în Dardania ar putea să fie un indiciu despre elementele trace în interiorul clanului dardanic (ce pare să fi fost anterior prevalent illyric). **574** *Zelia* antroponim feminin tracic. **577** *Deo Mund(ryto)* tracic este corect comparat cu *Myndry[to?]* în prinosul din Philippi în Macedonia orientală inscripție latină publicată după BCH 47 (1923) 69 de A. Plassart, *Philippes, villes de Macédoine* (Paris, 1937), p. 394, comentat cu o încercare de etimologie de noi în *Die Sprache der Thraco—Daker*, 1969, p. 130. **590** „titulus sepulcralis — Leskovac, D. Kostić (1961) mentionem tantum facit", la ce servește atare „mentio" benigină?

DALMATIA, 594—1034, cuprinde peste jumătate din „noul" material epigrafic al Iugoslaviei, prin densitatea lui considerabilă în localitățile coastei Adriaticei, unde în ce privește antroponimia neromană și negreacă prevalează numele illyre (în chip firesc), ca singure antroponime individuale sau în funcție de cognomen din sistemul celor *tria nomina* romane, ce vor fi relevate la locul lor în epigrafe, alături de forme și elemente interesante sau aberante. **594** remarcabilă forma „Balerlae Eytychianae". **598** „mentionem tantum facit" (!). **602** „Deae xante Nemesi" remarcabilă forma cu *x* în loc de *s*. **603** *Aplinis, Vendo, Turus* nume illyre, ca și **605** *Vendo, Plarens*; **609, 611**, *Panto*, **617** *Apla*, **618** *Panto*. **619** A epitaf descoperit în a. 1956 cu forme „vulgare" interesante *vius, abet, eternam sede(m)* (acuzativ) etc.; la p. 70—72 lungă introducere doctă la *Municipium Malvesatium*, adică *Malvesates, Malvesa* (coradical cu getodacicul *Malva* din Oltenia); aici este menționat în Serbia toponimul (oronim) evident românesc *Durmitor* semnalat mai demult în zonă. **628** „fragmentum tegulae cum inscriptione nondum lecta litteris cursivis exarata. Effosum in figlina, quae a. 1965 apud vicum Krčevine detecta est; I. Bojsnovski, Naše starine (1967) 189 cum im. phot.", dar Šašel ar fi trebuit să redea atare „imagine fotogr." ori măcar un desen, căci prin citarea lui Naše Starine (pe care epigrafiștii străini cam greu pot să-l găsească) lectura graffitului nu poate fi stabilită, iar epigrafia nu este servită prin nimic. **630** „parent(es) benemeren(tes) f(ecerunt)" al doilea cuvînt trebuie rectificat în *benemeren(ti)*, adică acordat cu *Tertio* fiul celor doi *parentes*. **636** „Cichorius, RE, VII, 352", nu e corect, ci RE IV. **654** *P. Mucius Dasius* și *P. Terentius Dardanus* sînt doi romano-illyri cu cognomina illyre. **663** *Platoris* illyric la genetiv. **667** *Panianti* derivat al lui *Panes, Panianti*-illyre. **669** „urna lapidea quadrata aliquot litteras ad initium inscriptionis (nondum publici iuris factae) pertinentes exhibens. Urnam effodit rusticus . . .ca. . . .", dar după două decenii, cît se va mai aștepta pînă modesta *urna* inscrisă va deveni „publici iuris" ca epigrafiștii din toată lumea să-i cunoască textul? **681** text fragmentar citit cu unele întregiri și de noi *(Illirii*, p. 209). **692** *Marcus Aurelius Flavius* este unul din straniile exemple ale confuzionismului numelor în epoca imperială: întrebuințarea unui gentilicliu *Flavius* drept cognomen. **703**, „sarcophagus inscriptionem 6 versuum exhibens. Repertus est in urbe Split in palatio Diocletiani a. 1964 . . . . J. T. Marasović, *Urbs*, 4, 1961—1962, 35, cum im. phot. non satis clara", și aici Šašel aveau datoria elementară de a face o „im. phot. satis clara" din care să se poată restabili textul de 6 rînduri ce nu este probabil să fie corodat. Totodată, la Split, Šašel-i ar fi putut să copieze textul întreg de pe **725** „lapis sepulcralis *L. Granio* positus. Rep. ca. a. 1960 in oppido Split. Ib. in museo cons. Memoratur VAHD, 63—64 (1961—2) 193", **731** *Panto* e nume illyric. **747** „lapis sepulcralis in quo nomen *militis cohortis III Alp(inae)* legitur. Exstat prope oppidum Sinj, ubi in terra

https://biblioteca-digitala.ro

adhuc latet sub domo..." aici este justificată lipsa textului latin, dar ethnicon-ul cohortei auxiliare este de întregit *Alp(inorum)*, **754** „Paicus marit(us)" ar putea să fie o grafie sau lectură eronată pentru numele illyric *Pa(n)icus* (?). **758** piatră de hotărnicie, text fragmentar, din cele două triburi-grupe etnice *Barizani[ates]* a fost citit de A. Mayer (1956) *Barzanites*, iar al doilea *Lizaviates* e discutat de noi în *Illirii*, p. 175 ca element indo-european **leig'* —. **760** *Platius* este illyric. **762** și **763** „Nymphis dicatae" sînt prezentate confuzionist, trebuia dat textul integral, chiar dacă piesele încă nu sînt „publici iuris...", **764** „S. Sanie, *Studii și cercetari de istorie veche*" este: S. Sanie, *Studii și cercetări de istorie veche;* pare a fi singurul citat din bibliografia românească. **783** „Panoni coniugi", dacă „Panoni (vei Panioni, Bojanovski, 1970), nom. fem., *ni* în lig.", atunci ligatura este N+T, deci *Pantoni* nume illyr. **792** editarea inscripției este echivocă; cf. *Illirii*, p. 241, **796** „In titulo Riditensi *Firmus Lapricus Pladomeni f. annorum V*... memoratur, Rendić—Miočević (1964) mentione tantum facta.... In museo oppidi Sibenik cons. Vidimus", în acest caz favorabil trebuia dat textul integral, căci *vidimus* angajează pe editorii sloveni. La fel **797** *Firmus Varieri*, **799** *Melandrica*. **800** „Micau[o?]... Cf. Mico, Micunis in Tab. cer. Daciae CIL, III, VI a. 139 et Carnunti, CIL, III, 4 459"; exemplul din Dacia e redat și de noi în IDR, I, p. 214, 216 (desen) „Epicadi Plarentis qui et Mico" un illyr cu nume și patronimic tipic „naționale" și un *signum* (poreclă) *Mico* ce nu poate fi illyric, ci e grec sau roman. **831** un „M. Aurel. Dalmata protect(or) co(n)s...." a fost reprodus cu textul întreg și de noi în 1969 (*Illirii*, p. 190, din Muzeul Zara—Zadar, unde se afla dinainte de 1963). **842** „Heras Ennomai f. mil. cor. II Cyrr(hestarum)... "semit cu nume „naționale", dar [..] *raeus Abemmi f(ilius)*, „[Heb] raeus Sulć conatur", întregire neprobabilă; s-ar putea face în mod mai verosimil după fotografie observînd spațiul disponibil pentru numărul de litere în lacună. **843** „Imerix Servofredi f(ilius) Batavos eq(ues) ala Hispano[rum I]" este lectura și informațiile bibliografice date de subsemnatul în dec. 1963 în Zara lui Z. Raknić care nu știa ce să facă cu cele două antroponime, unde să le caute rostul, nebănuind că sînt germanice—batave. **857** „M. Aurelio Titia Ursula f filio infilic(i)ssimo", lectura (după Sulć, 1952) nu este absolut sigură, căci Marcus Aurelius pare să fi avut cognomen: *M. Aurelio Titi(ano)? Ursula filio*.... **889** „Stiev Barnalnu f(ilius) domo Berea ...miles coh. II Crestarum..." cu observația „1 cognomen originis Semiticae", dar *Barnainu* e patronimic (la genitiv, grecesc?) sau formă de nume semit nedeclinat după flexiunea romană, iar *Stiev* este tot semitic. **909** „sibe" în loc de *sibi*. **919** inscripție de hotărnicie „Iat(er) Begos et Ortopli[n(os)]" a fost publicată și în *Illirii* (1969), p. 178, cu lectura *Becos* (după Radm. Matejčić). **928** numele dedicantului ca „[E]u(p)hemer(us) servus aug(usti)" este lectură — întregire incorectă, litera adăugată *h* e de prisos, căci numele grecesc e bine cunoscut sub forma *Euhemerus*, mai scurt *Euhemer* (de ex. la Roma, CIL, VI, 200, III, 3; 17 329; 20 579; 30 186 ș. a.), ca și în grecește simplul ΕΥΗΜΕΡ, citate în IDR, III/2, 347 (un exemplu de *Euhemer* din Ulpia Traiana Sarmizegetusa; un *Euhemerus* la Apulum, în Dacia), **949—961** stîlpi miliari din Dalmatia; nu se dă textul la nici unul, majoritatea par să nu fi avut inscripție; la fel **963—965**, **967—999**, **1 000—1 011**, **1 013—1 021**, **1 023—1 032**; impresionant număr de pietre „kilometrice", mărturii elocvente ale intensei activități de construcție rutieră în provincie.

PANNONIA INFERIOR, 1 035—1 076. **1 042** din Titel la gura Tisei „ordo col. PRAPPART", lectura ar trebui controlată după original, căci literele finale din grupul confuz nu este exclus să fie PART(iscus)? La bibliografia piesei un autor maghiar „Mindszently" (pe la 1832) trebuie să fie mai curînd Mindszenthy, gentiliciu destul de frecvent. **1 073** „Inscriptionis ad aetatem tetrarchiae prioris pertinentis in vico Batina repertae, sed nondum publici iuris factae, mentionem facit T. Nagy (1964)", dacă Tib. Nagy (din Budapesta) cunoaște inscripția, iugoslavii Šašci aveau datoria absolută să o caute în satul respectiv și să-i reproducă textul; cine să o publice integral? Nagy care a „auzit" ceva de epigrafă și poate să albă textul (?). La fel cu nr **1 074** aflătoare în muzeul orașului Osijek; **1 075** la care din indicația lacunoasă „ara mutilata, in tres partes fracta, cum anaglypho piscis — cons. in vico Bogojevo in domo Jenö Pogány (P. Valenrajter, 1963)" nu rezultă dacă piesa are inscripție; evident că trebuia văzută de Šašci în satul Bogojevo; la fel miliarul **1 076**.

PANNONIA SUPERIOR, 1 077—1 177, **1 130** altar votiv *Flavius Victorinus mil. leg. XIII G(eminae)* lîngă Varașdin, **1 133** *Sex. Valerius Secundus Med(iolano) vet(eranus) leg. XIII Gem.* la Poetovio, **1 134** *Deanae [aug. sac....] Martialis (centurio) leg. XIII Gem.* sînt dintr-o *vexillatio* a legiunii din Dacia staționînd sau acționînd în Pannonia Superior în vremea împăratului Gallienus, ca și **1 152**. **1 139** un „circ(itor) Illyrici" care a fost uitat din indice. **1 168—1 172** abia mențiuni despre epigrafe.

NORICUM, 1 178—1 198; HISTRIA, 1 199—1 222.

INDICES (p. 217—242) este întocmit cu multă acuratețe, diferențiat și nuanțat, după sistemul din CIL; are totuși unele lacune și erori, relevate parțial mai sus: p. 224 nu „[E]u(p)hemer(us)", ci fie *[E]uhemer(us)*, fie simplu *Euhemer;* p. 230 lipsește *circitor Illyrici* nr **1 139**,

https://biblioteca-digitala.ro

p. 232 „ses(quiplicarius) princ(ipis) pr(a)e(torii) 469", dar la piesa cu acest număr este un altar votiv pus „Genio sancto pa[t(erno)] Daciarum Ant(onius) Maximus (centurio) leg(ionis) princ (eps) pr(a)et(orii)"; de unde „sesquiplicarius"? poate din vreo fișă rătăcită; p. 233 numele grecesc al zeului nu este bine declinat la cazul nominativ față de dativul din textul votiv; lipsă *Dii Dasaretarum* nr **455**; „Genius sanctus pl[us] Daciarum" **469**, dar în această inscripție se citea *Genio sancto pa[t(erno)] Daciarum;* p. 234 la „Geographica" lipsește cu totul *Dasaretae* trib illyric, nr **455**; p. 235 *Illyricum* nr **1 139** „circitor illyrici" și probabil alte nume proprii sau apelative. Să fie deci necesar un control integral și confruntare rînd de rînd între textele epigrafice și INDICES? La p. 237 o ciudățenie lexical-epigrafică: „funf publ[icum] decr[e]tum est 1208" număr la care însă este altceva, apropiat: *[fu]nus publ[icum decre]tum est.*

În final, excelentul instrument de lucru și informare pentru epigrafiștii și istoriografii imperiului și ai provinciilor romane, care este *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia... repertae et editae sunt* în anii 1940—1960 și 1960—1970, apare diminuat de unele deficiențe și aspecte negative din care cele mai regretabile sînt: lipsa textelor antice la piesele ce nu au fost publicate de „norocoșii" descoperitori sau posesori; lipsa oricărei ilustrații a materialului epigrafic (aproape s-ar putea spune: în privința pieselor și a textului, o revenire la metodele de prezentare din vremea lui Th. Mommsen, CIL); este surprinzător cum la Liubliana se elaborează un *corpus* epigrafic al întregii țări, după acest din urmă model, iar la Belgrad se editează un splendid *corpus* al inscripțiilor provinciei Moesia Superior, cu admirabilă ilustrare fotografică ori desen, cuprinzînd toate textele epigrafice (credem), indiferent dacă sînt sau nu „publici iuris...". Desigur, *InscrLatIug.* editat de Šašel, în două tranșe, rămîne o foarte bună unealtă de lucru pentru piesele unde prezintă cel puțin textul antic întreg; căci simple indicații despre inscripții (de care „mentio fit, facta" ori „nondum publici iuris facta...") sînt simple atenționări și cifre statistice, numerice asupra bogatului material epigrafic al provinciilor romane din teritoriul țării. Evident, cum s-a spus, sistemul nu se recomandă; pentru aceste piese este clar că A. și J. Šašel vor trebui să reia munca și să dea la iveală textele antice cît mai curînd, să nu mai aștepte publicațiile norocoșilor „descoperitori" provinciali sau din marile orașe, care s-au „auto-împroprietărit" asupra unor materiale științifice istorice aparținătoare întregului popor și științei universale, trebuind să fie puse cît mai curînd în circuitul informativ istoriografic.

LES INSCRIPTIONS LATINES DÉCOUVERTES EN YOUGOSLAVIE

RÉSUMÉ

On a soumis à une analyse d'ensemble et de détail le volume des *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt,* Ljubljana, 1978, réalisé par les éminents épigraphistes et humanistes slovènes Anna et Jaroslav Šašel (Situla. Dissertationes Musei Nationalis Labacensis, 19, 242, p., n° 452—1222, qui continue le volume paru en 1963, le matériel des années 1940—1960). En relevant d'abord les qualités exceptionnelles et les grands services que l'ouvrage rend aux chercheurs de l'antiquité romaine et de la période impériale (organisation et vie de province, notamment de la zone « balkanique » et danubienne), on est obligé de remarquer également quelques lacunes

https://biblioteca-digitala.ro

dont les plus regrettables sont le manque total d'illustrations des monuments épigraphiques et de nombreux textes latins des pièces qui n'ont pas été encore «publiées» *in extenso* par les découvreurs ou possesseurs des inscriptions („nondum publici iuris...”). Ce sont des aspects négatifs qui devaient être évités à tout prix dans un *corpus* épigraphique national qui doit comprendre la totalité des matériaux d'un pays moderne, comme c'est le cas de la Yougoslavie.

On fait aussi quelques rectifications des lectures en ce qui concerne les textes latins, l'onomastique illyrienne et thrace, grecque ou romaine, etc.

La présente analyse sommaire sera publiée en français dans une forme plus amplifiée.

https://biblioteca-digitala.ro